

MAGYARÖRMÉNY TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a Magyarörmény Tudástár ingyenes digitális könyvtárból töltötték le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

Örmény
egyházi építészet
**Templomok
és hacskarok**

Kiállítás

2023. szeptember 2-15.

Marczibányi Téri Művelődési

Központ - emeleti előtér

1022 Budapest, Marczibányi tér 5/A

Megnyitó: 2023. szeptember 2. 17:00

A kiállítást tervezte és rendezte:

Erdélyi Örmény Gyökerek

Kulturális Egyesület

Támogatta:

Budapest Főváros II. kerületi

Örmény Önkormányzat

Örmény
egyházi építészet

Templomok és hacskarok

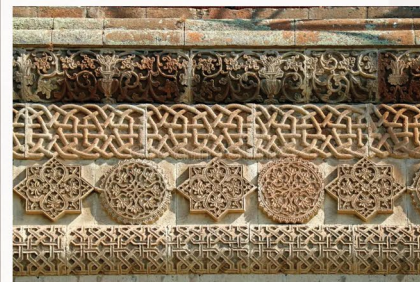
Az örmény egyházi és világi művészet önálló irányban fejlődött a környező népek között, egyedülálló keresztény vallása miatt. Bár néha időszakosan befolyásolta a környező kultúrák művészete, az örmény építészeti stílus, az épületek külső és belső kialakítása, a falak díszítése és a kőkeresztek (hacskarok) egyedi és részletgazdag megjelenése csakis Örményországra jellemző módon alakult ki és fejlődött magas szintre az elmúlt évezredekben.

Templomi építészet

Az örmény templomépítészet egyedi nemzeti stílusa a VII. század elejére alakult ki és valószínűleg a világon a keresztény építészet első jól elkülöníthető nemzeti stílusává vált, jóval azelőtt, hogy a bizánci, a román és a gótikus vagy a kevésbé ismert etióp, skandináv és szláv stílusok megjelentek volna. Az örmény építészet elterjedt vonása, hogy a belső és a külső megjelenés éles ellentétben áll egymással. Az erődítményszerű külső megjelenés lélegzetelállító szépségű belső teret rejt.

A kevés rendelkezésre álló jó minőségű fa állomány miatt az örmény építészet már a kezdetektől fogva követet használt. Örményország bővelkedik vulkáni tufában, amely számos színben és árnyalatban megtalálható: rózsaszín, piros, narancs, fekete. Sötét bazaltot is használtak az alapokhoz. A tufa sok tekintetben ideális építőanyag, mert könnyű, könnyen formázható. Jó tulajdonsága, hogy levegő hatására és az idő múlásával egyre keményebbé és tartósabbá válik így még a faragások apró részletei is épen megmaradtak.

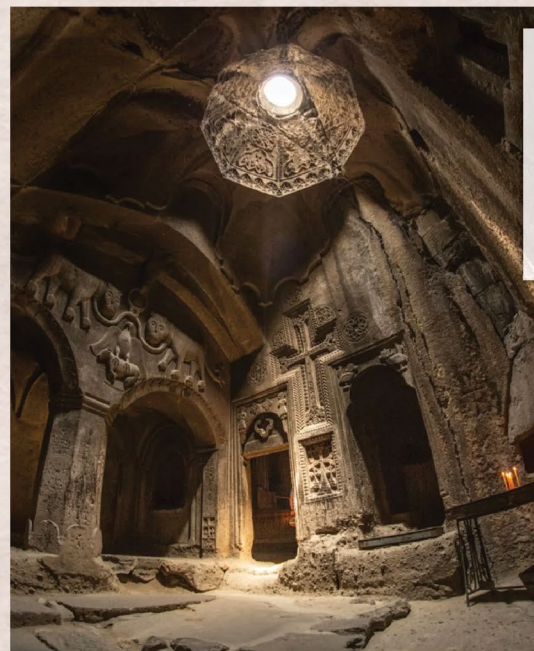

Az örmény templomok jellegzetességei:

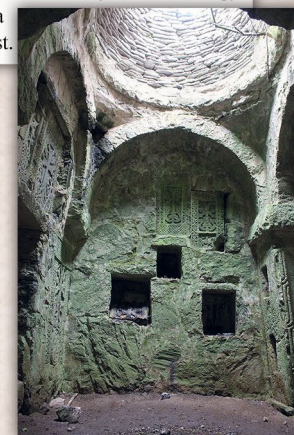
- Hegyes kupolák, amelyek a Nagy-Ararát vulkáni kúpjára emlékeztetnek.
- Az épület égbe nyúló kecses arányokkal rendelkezik, magassága gyakran meghaladja a templom hosszát is és keskeny magas ablakai is erősíti a mennyország felé emelő érzetet.
- Szinte teljes egészében kőből áll, általában vulkáni tufa vagy bazalt.
- Finomra vágott tufa zsindelekből álló kompozit tetőszerkezet.
- A freskók és faragványok, ha vannak, általában díszesek, és egymásba fonódó szőlőtőkét és lombzotot jelenítenek meg.
- A kupola megtámasztásához keresztezett kőboltozatos tetőzetet alkalmaztak.
- Külső falak szobrászati díszítése, beleértve az épületek falában, vagy az épület körül felállított hacskarokat (kereszteskövek) is.

A kupolák alkalmazásának szeretete nagyon korán megmutatkozott. A hatodik század végére már elképzelhetetlen volt egy kupola nélküli templom. Néhány korai kivételtől eltekintve a kupolát a többi boltíves mennyezet fölé egy hengeres torony (általában kívülről sokszögű) emelte az ég felé.

A tetők megjelenésükben összetettek voltak, mert egy bonyolult (bár szimmetrikus) belső tércsoport boltozatait és kupoláit kellett lefedniük. A belső és külső falhoz hasonlóan a zsindelek is vékonyra vágott tufából készültek.

Mivel fa nem állt rendelkezésre a tetőszerkezethez, itt is követet alkalmaztak, de súlyuk miatt ívben kellett elhelyezni őket, hogy tömegük ereje a robusztus kőfalakra, majd onnan a talajra irányítható legyen. Ez eleinte vastag falú épületeket hozott létre, bonyolult szerkezetű boltívekkel, kevés számú és kis méretű ablaknyílásokkal, hogy stabilan elvezethesse a felülről érkező nyomást.

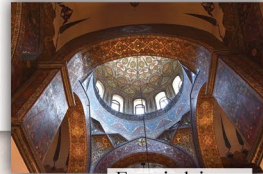
Korszakok

Az örmény nemzet történelmi viszontagságait pontosan tükrözik építészetének virágzó és hanyatló időszakainak váltakozásai. Az örmény építészet négy különálló korszakra bontható, melyeket stagnáló időszakok választottak el.

Zvartnoszt

Az örmény építészet kezdeti, formálódó korszaka volt az aranykor. Sajnos kevés fennmaradt műemlék datálható ilyen koraira. Az első örmény templomok Világosító Szent Gergely felügyelete alatt épültek. Eleinte utánózták a kereszténység előtti örmény építészet egyes aspektusait és átvették a bazilika épületformát, de hamar kialakultak a jellegzetes örmény építészeti megoldások és a kupolák általános használata. A legrégebbi kupolás épület az Ecsmiadzin-székesegyház, amelyet Trdat király építtetett 301-303-ban.

Ecsmiadzin-székesegyház

Arab elnyomás:
2 évszázadon keresztül
nincsen számottevő
építkezés és fejlődés.

KEZDETI KORSZAK
IV-VII. század

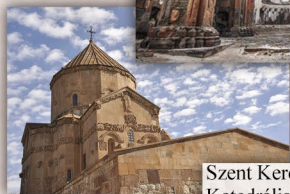
BAGRATID KORSZAK
IX-XI. század

Szeldzsuk
uralom

Ani Székesegyház

A IX-XI században az örmény építészet újjáéledt a Bagratid-dinasztia védnöksége alatt. Az új stílus egyaránt magában foglalta a hagyományos formákat és új elgondolásokat is. Ekkoriban alakult ki a díszesen faragott hacskar (kereszteskő) készítésének szokása is. Sok új város és templom épült ez idő alatt, köztük egy új főváros a Van-tónál és egy új katedrális Akdamar szigetén. Felépült az Ani-székesegyház és megépültek az első nagyobb kolostorok, mint például Haghpát és Haritchavank. Fejlődtek a boltívrendszerek, vékonyodtak a falak, több és nagyobb ablak kapott helyet. Fejlődött a külső falak díszítése.

Szent Kereszt
Katedrális, Akdamar

Saghmsovank kolostor

A XII-XIV. század között a nagy nemesi családok által ösztönzött és pártfogolt új reneszánsz korszak hozta létre az örmény építészet harmadik nagy alkotói korszakát. Az örmény Zakarid-dinasztia biztosította az építészet virágzásához, valamint a nagy kolostori komplexumok építéséhez és bővítéséhez nélkülözhetetlen biztonságot. A kolostorok a kultúra és tanulás fő intézetei voltak, ahol a gyönyörűen díszített kódexek készülhettek, valamint a középkori örmény irodalom nagy része is ebben az időszakban íródott.

ZAKARID KORSZAK
XII-XV. század

SZAFAVID KORSZAK
XVII. század

Mongol támadások:
Kilikia Mamelukok általi
elvéstése és az anyaországot ért
mongol törzsek támadásai miatt
250 évre megállt minden fejlődés.

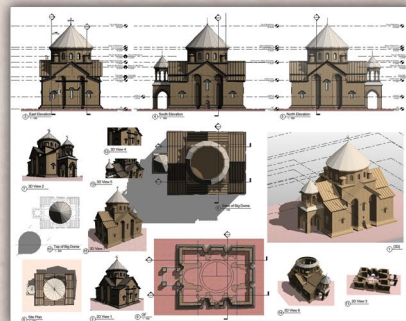
Tatev kolostor

Az örmény építkezés utolsó nagy időszaka az iráni szafavida sahok idején volt, amikor is számos új templom épült, általában a meglévő szent helyeken, mint például Ecsmiadzin, valamint a diaszpóra közösségeiben. Több olyan templom és kolostoregyüttes helyreállítási munkálatai is megkezdődtek (pl. Ecsmiadzin Gayane és Hripsime templomai, Khor Virap), amelyek a korábbi évszázadokban megsérültek, esetenként új építményekkel (pl. előcsarnokok, harangtoronyok, szerzetesi cellák, gazdasági építmények) kiegészítve azokat. Új elgondolás volt a kolostor-vár rendszer. Sok kolostort erős falakkal vettek körül (pl. Tatev, Khor Virap), védhető erődítménnyé alakítva azokat.

Khor Virap kolostor

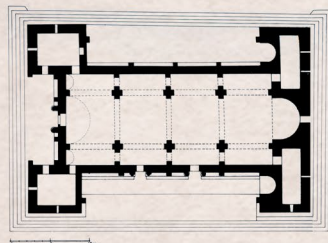
Jellegetes alaprajzok

Az örmény keresztény vallás hosszú története során több ezer örmény templom épült. Méretük a kicsitől a nagyig változott, bár nem voltak olyan óriási építmények, mint Európa nagy katedrálisai. Egyes templomokat különállónak szántak, míg mások kolostorok részei voltak. A számos típus közül vannak, melyek bár más keresztény területeken is megtalálhatók, kialakításukat Örményországban a helyi viszonyoknak megfelelően módosították és számos egyedi templomformát az örmény építészek alakítottak ki.

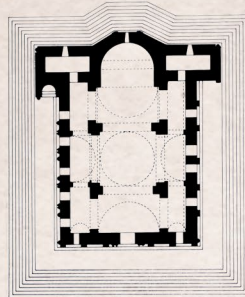

A VII. századi Szent Hripszime templom (Vaghharshapat) szerkezete.

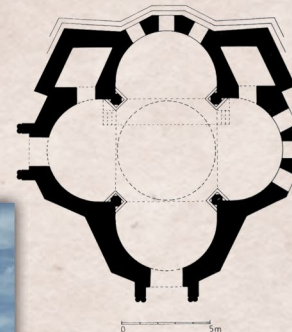
BAZILIKA ÉS EGYHAJÓS TEMPLOM
Örményország legkorábbi templomai egyhajós vagy háromhajós kialakítású bazilikák voltak. A IV-VI. században építettek ebben a stílusban, változatos méretű templomokat. A fő teret kiegészítették néhol szentéllyel, oldalfolyosóval vagy kamrákkal. A bazilikák mindhárom hajóját egy közös fő tetőzet fedte.
Példa ilyen kialakításra: **Yererouk**

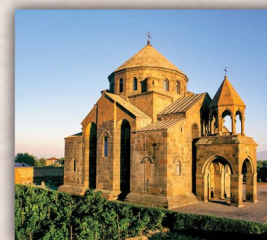
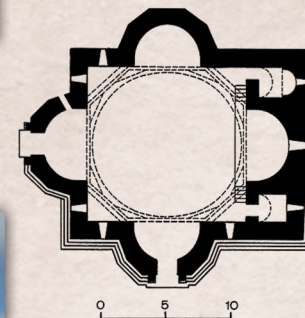
KUPOLÁS BAZILIKA ÉS KUPOLÁS EGYHAJÓS TEMPLOM
A korai egyszerű egyhajós és háromhajós kialakítás idegen volt az örmény ízlésnek, így a stílus a VI. századra kupolát kapott. Nemcsak az újonnan épülő templomokat tervezték így, hanem meglévő épületeket is kiegészítettek négy központi, szabadon álló pilléren nyugvó kupolával. Ahogy a stílus fejlődött, a bazilika kialakítás megnevezés már nem volt igaz, mivel végül kilenc öbölből álló, közel négyzet alakú belső tér jött létre, ahol középsőben a kupola található.
Példa ilyen kialakításra: **Tekor**

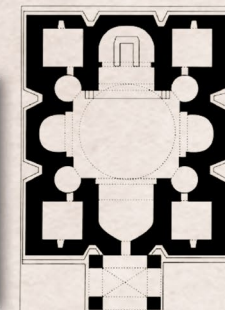
EGYENLŐ SZÁRÚ KERESZT
Négy egyenlő kialakítású apszisból álló szimmetrikus alaprajzú terv kis méretű templomokhoz, ahol a négy ág általában négy szentély, de kerülhetnek a külső sarkokba kiegészítő helységek is.
Példa ilyen kialakításra: **Agarak**

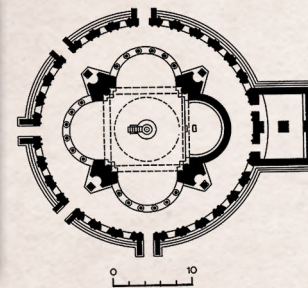
FÜLKÉS TÁMPILLÉRES NÉGYZET
A négyzet alaprajzú középső rész mindegyik falából kiugrik egy-egy fülke, mely egyben támpillént is szolgál a kupola súlyát megtartandó, és így a látóteret beszűkítő oszlopok nélkül lehet a templom belső terét kialakítani.
Példa ilyen kialakításra: **Mastara**

SUGARAS
Az ecsmiadzini Szt. Hripszime-templom külső falak alkotta négyyszögben elhelyezett négyapszísú kompozícióval (négylevelű lóhere), a sarkokban kör vagy négyzet alakú kamrákkal. A kamrákat speciális kör alakú átjárók kötik össze a kupola alatti térrel. A négy szilárd apszis és négy sarokfülke ad biztonságos alapot a fenséges kupola számára.
Példa ilyen kialakításra: **Szent Hripszime**

KÖRALAKÚ
A legtekéletebb középpontos terv a kör alakú alaprajz. Erre gyönyörű példa a VI. században épült Zvartnosht temploma, amelynek belső tere 40 méter magasságba nyúlt. Külső magassága megegyezett a szélességével. Az első kör fölött állt a második, ezen pedig a kompozíció harmadik körét képviselő nyolcszögletű kupola volt látható.
Példa ilyen kialakításra: **Zvartnosht**

Hacskarok bemutatása

Minden országban van egy bizonyos eredeti elem, amely az egész nemzeti kultúra szimbólumává válik. Örményországban ez a szimbólum a hacskar, amely semelyik más kultúrában sem található meg. A „hachkar” szó jelentése „khach” (kereszt) és „kar” (kő). A hacskar 2010-ben felkerült az UNESCO emberiség szellemi kulturális örökségének listájára.

Ezek a szabadon álló, téglalap alakú keresztkövek Örményországban mindenhol megtalálhatók; több ezer van belőlük minden méretben (negyven centimétertől a három méter magasig). Megtalálhatóak városokban, templomokban, temetőkben, útkereszteződésben és dombokon, források és hidak közelében. Templomfalba helyezve különösen szent és tisztelt volt. A központi motívum kivétel nélkül egy igényesen és elegánsan faragott kereszt.

A földregéseknek kitett örmény régióban az ember alkotta építményeknek szilárdnak kellett bizonyulniuk. A szikla, spirituális értelemben, az örökkévalót és a végtelent jelentette, az isteni gondoskodás biztonságát a kiszámíthatatlan jövő közepette.

A faragványokat kalapáccsal, vésővel faragták ki, majd homokkal csiszolták a kő durva felületét. A kisebb repedéseket betapasztották. Amikor a hacskar elkészült, vallásos ünnepség közepette állították fel.

A világban nagyon sok helyen található hacskarral (Magyarországon is több helyszínen), mivel az örmény bevándorlók az évszázadok során Istennek hála adva állítottak keresztköveket, mikor nehéz útjuk közben áthaladtak a Kaukázuson, a Krím-félszigeten, Moldván, a Kárpátokon, Európán vagy akár Jeruzsálemen.

Keresztkö az Orlay utcai templom falán.

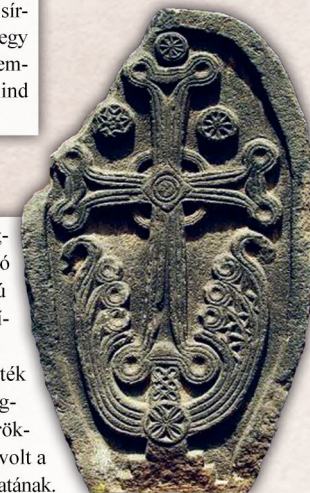
Nincs két egyforma hacskar, mindegyik mintázata egyedi. A mesterek nem másolták le egymás mintavilágát, és saját munkáikon sem ismételték meg a saját motívumaikat. Sőt, egyazon hacskaron belül sem ismételték meg a motívumokat – ha egy rozettasor futott végig az oldalán, akkor mindegyik rozetta egyedi mintázatot kapott.

Megáldása után a hacskar, a hívők szerint szent erővel bírt, segítséget és védelmet adott, győzelmet és hosszú életet hozott, valamint lehetőséget kínált az emlékezésre és az elmélkedésre.

Számos okból állíthattak hacskart, ami lehetett sírkő, áhítat helye vagy egy dicsőséges győzelem emléke, végső soron mind Istent dicsőítette.

A hacskarok legfontosabb és legrégebbi része az egymásba fonódó növényi és geometrikus faragású díszítésük. A hacskarakot ott állították fel, ahol a hívek hozzájuk férhettek, közelről megfigyelhették és meg is érinthették őket. A megszakítás nélküli, a végtelen és örökkévalóság illúzióját keltő vonal volt a fő jellemzője a hacskarok mintázatának. A kompozíció közepén található kereszt összeköti egymással a hacskar alját (mely a földet, az emberi életet, a múltat és a rosszat szimbolizálja) a felső részével (mely a mennyországot, a szentségeket, a jövőt és a jót szimbolizálja). Ez egy általános kapcsolat Isten és a hívek között és a halál utáni felemelkedés ígérését hordozza.

Hacskarok kialakulása

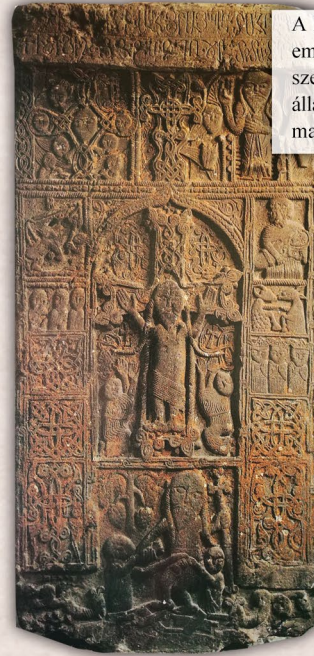
Kő emlékműveket (vishap) - úgynevezett sárkányköveket - már a kereszténység előtti évszázadokban is állítottak Örményországban. Ezek sokszor különböző állat (hal, kígyó, bika) formájúak voltak. A keresztény egyház átvette ezt a emlékmű állítási szokást és olyan, egyre részletgazdagabb megjelenésű formává fejlesztette, amely egészen a XVIII. század végéig fennmaradt.

A hacskar fő eleméből, a kereszt tövéből mindkét oldalra kifaragott levelek. Általában stilizáltak, a korai időszakban palmetták formájában. Ez a kinövő növényi minta mutatja, hogy a hacskar az élő keresztet ábrázolja. Fája nem elhalt, hanem új levelekkel gyarapodik. A keresztre feszítéstről és magáról a kereszttről az örmény egyház azt vallotta, hogy nem a halál, hanem a Krisztus feltámadása általi újjászületés jele. Keresztre feszítés nélkül lehetetlen volna a feltámadás. Az élő, virágzó kereszt az új élet reményét jelképezi.

A kőkeresztek eleinte egyszerű formájúak voltak, középen egy faragott kereszttel. A IX. századtól gazdagon (elsősorban növényi ornamentikával) díszített lett a felület, az örökkévalóságot jelképező gránátalma, szőlő, virágok jelentek meg a kereszt körül. Később megjelenik a kereszt aljából kinövő, kitérő két ág vagy szárny, ami a felmagasztalás, élő hit, feltörő forrás jelképe.

A X. századtól megjelenik az emberalakos (szentek, bibliai személyek) és állatos (zömmel madár) ábrázolás.

Kedvelt motívum lett a három kereszt ábrázolása a hacskaron, melyből a kettő kisebb kereszt utalás a Golgotára. A kisebb keresztek változatos alaptípusból állnak ki, és érdekes, hogy sokszor belőlük is növekszik kétoldalt növényzet.

Hamar kialakult, hogy az egyenlő szárú kereszt helyett a függőleges szárak hosszabbá váltak mint a vízszintes karok, az alsó szár lévén a leghosszabb. A keresztnek a pontos formáját mindig a hacskarnak kifáragandó kölap keskeny, hosszú arányai határozták meg, így kellemesebb általános megjelenést adva a hacskarnak. A kereszt körvonalait is már domborművekkel díszítették, amelyek később egyre változatosabbá és szebbé váltak, beleértve az új típusú virág- és geometrikus mintákat, egyes esetekben még akár bibliai személyek arcmásai is kerülhettek beléjük.

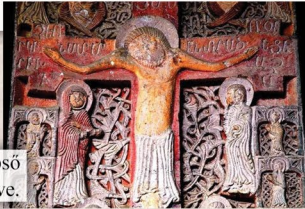

Hacskarak virágkora

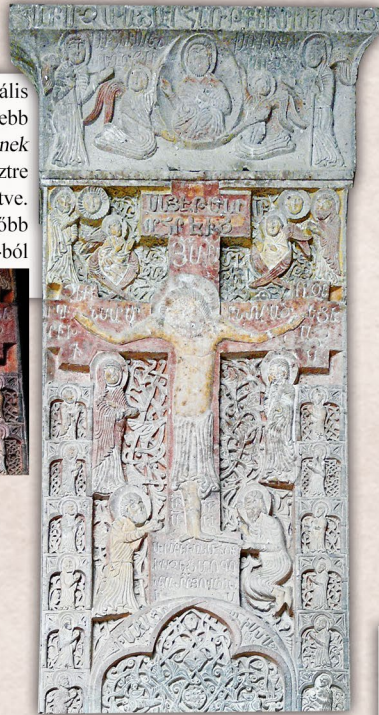
A XI-XIII. század a hacskar kultúra virágzását hozta el. A hacskarakat talapzatra emelték, kápolnába állították, vagy templomok és kolostorok falfülkéibe helyezték. Mindezen változtatások azt szolgálták, hogy a hívők számára hozzáférhetőbbek legyenek és elősegítsék a vallásos elmélyülést üzenetükben. A hacskarkészítés tradíciója a XVIII. századra visszaszorult.

A késő középkori hacskarakat gyakran figurális ábrázolásokkal díszítették. Ez utóbbi fajta legismertebb típusa az úgynevezett *Amenaprkich*, vagyis a *Mindenek Megváltója* volt, a díszes kereszt helyett a keresztrefeszítés jelenetét ábrázolták részletesen megjelenítve. Ennek a típusnak a legkorábbi és leglenyűgözőbb példája a Haghpát kolostorbeli hacskar, mely 1273-ból származik.

A hacskar középső része, megszínezve.

A hacskarak faragása a XVI-XVIII. században is folytatódott, bár fokozatosan átalakultak temetői sírkövekké.

Mindössze öt példa maradt fenn a kereszt alakú hacskar formából. Van, amelyiken a kereszt száraiba önálló kereszteteket faragtak és van, amelyen Jézus, Ádám, Péter és Pál arcmaisai kerültek fel.

Megszokottá vált, hogy a hacskar felületének három szintje is barokosan túlszűfolva, díszesen faragva legyen (keret, kereszt és a kettő közötti háttér). Voltak mesterek, akik még ennél is tovább fejlesztették a hacskar térbeliségét és a felső keret néha ívesen a hacskar fölé kihajlik, illetve az alsó rész díszítése is kilép a síkjából (gömb alakú alsó rozetta)

Körülbelül 3000 hacskar állt még a század elejéig a régi Julfa temetőjében (a tízezerből), Azerbajdzsánban, míg szándékosan el nem pusztították őket. Csupán néhány maradt meg, melyeket még korábban áttelepítettek máshova. Többségük a XVI. század végéről és a XVII. század elejéről származik, és stílusuk eredetisége külön iskolát alkot. Magasak, keskenyek és vörös tufából készültek. Vagy lándzsa alakú keretben álló keresztrel, vagy hasonló keretben két sorban két keresztrel. A keretekbe felül gyakran figuratív motívumokat faragtak, prófétai látomásokat, vagy egyfajta kettős griffet emberi fejjel, amelyet két angyal szegélyezett.

Egy hacskar bemutatása

A lenti hacskar 1291-ben készült és Goshavank kolostor udvarán található. Poghos mester (akit az egyik legkiválóbb hacskar-faragó mesternek tekintenek) munkája gyönyörű példája a kiforrott, késői stílus nagyon részletesen kidolgozott díszítésének, ahol a kő már elveszti kőtábla megjelenését és többretegű csipketerítőnek tűnik.

A finoman faragott csipkés díszek jól elkülönülő szintekre rendeződnek. A kereszt melletti háttér lévén a legelső réteg, a rozetta körüli csipkézett, mely a kereszt fölötti sarkokban is megjelenik, valamint maga a kereszt a második szint, a rozetta és az oldalsó keret alapja a harmadik szint, a keret nyolcágú csillagai a negyedik szint és végül a kissé kifele hajló felső keret díszítése is kettő szintet alkot. Ritka, hogy egy hacskar ennyi térbeli szintből álljon és mindegyik ilyen díszesen legyen kifaragva.

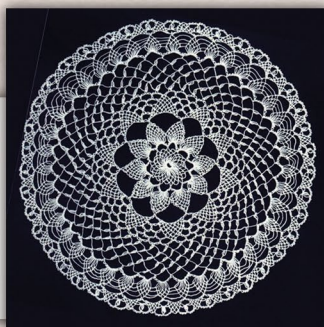
A kereszt egy 12 sugarú (szent szám a 12 apostol miatt) rozetta vagy napkorong tetején látható. A mester a rozetta térbeliségét nem csupán a két szintes csipkézett mintával alakította ki, hanem az egész korong kidomborodik a hacskar síkjából.

A teljes felület csipkeszerű rácsozattól áll, mely valójában növényi indák hálózata, s ebből válnak ki itt-ott levelek és virágok valamint a rácsozat tetején pihennek a csillag alakú geometriai keretek, melyek további növényi motívumos indás mintázatokkal vannak kitöltve.

A hacskar teljes felülete olyan aprólékos áttört mintázatot kapott, hogy a hacskar neve "Aseghnagorts" (A tűvel faragott) lett, utalva a finom örmény csipkékre.

Amennyiben a hacskarokon a felső keret kap egy középső fülkét, sokszor emberalakot helyeztek oda (szentek, Mária), de itt ez a terület is növényi motívumokkal van kitöltve.

A kétoldalt futó nyolcágú csillagpárok díszítése teljesen egyedi, nem ismétlődik.

A kereszt talpzatából a hacskarokon az életfa ágazik kétoldalt felfelé. Jelen esetben az életfára mindössze néhány levélpár utal, valamint a kereszt vízszintes szárai öblébe beforduló két díszes lándzsás virágzat.

A készítő neve a bal alsó csillagba volt vésvé (már megkopott).

A hacskar egy magas köemlvényen áll, így is erősítve azt a benyomást, hogy felemeli a hívőt és összeköti a földi létet az égivel.

Momik mester

Számos építész vagy kőfaragó mestert névről is ismerünk, de talán a legismertebb közülük Momik Vardapet mester volt (született 1260 körül, meghalt 1333-1340 között) E lenyűgöző képzettségű képzőművész nemcsak neves építész, de szobrász, kalligráfus és tehetséges miniaturista is volt, valamint a Glazdor Miniatúr Iskola tanára is. Iskolái végeztével sokáig Kilikiában dolgozott, majd visszatérve Szjunik régió urának, Stepanos Orbelján hercegnek udvari építésze és szobrásza lett.

A Noravank monostor lenyűgöző épületegyüttese egy főtemplomból, az azzal nyugatról szomszédos gavitból (oszlopos előtéracsarnok) és Burtel Orbelján herceg kétszintes sírtemplomából áll. A főtemplommal ellentétben, mely keresztkupolás szerkezetű, és az épület mára már félig romba dőlt, a gavit és kiváltképpen a síremlék szinte eredeti állapotában maradt fenn. Az épületegyüttes mindkét tagját Momik, az Orbelján fivérek építésze építette, és a sírtemplomot csupán halála évében 1339-ben fejezte be. A templom nyugati homlokzatának timpanonjaiba is ő faragta a *Szűz és a gyermek*, valamint az *Atyaisten* elnevezésű domborműveket.

Momik legendája:

Momik mester beleszeretett Orbelján herceg gyönyörű lányába. A szépség viszonzta szerelmét, és teljesen lenyűgözte a tehetséges építész. Amikor az apja értesült szerelmükről, magához hívatta Momikot, és azt mondta neki: „Feleségül adom a lányomat hozzád, de csak akkor, ha három év alatt fel tudsz építeni egy hihetetlen és páratlan szépségű templomot.” Momik azonnal munkához látott, hatalmas szikladarabokat vágott, és tömbökké faragta őket. Betartotta a megadott határidőt. Éppen a kupola utolsó simításait végezte és a templom tetején kuporogva lelkendezett, hogy hamarosan láthatja kedvesét, amikor egy férfi felmászott hozzá és Orbelján herceg parancsára lelökte. Momik halálába zuhant, kezében szorongatva a kupola utolsó blokkját. Ez a kő lett a sírköve.

A valóságban Momik Noravank építései legalább 56 éves volt, és több mint 70 évig élt. Nem valószínű, hogy a herceg feleségül ígérte a lányát egy öregemberhez.

Momik sírja, Noravank

Szerénységét mutatja, hogy ezt az aláírást alkalmazta egyik művén: „Alázatos szolgád, a legkisebb diakónus, értéktelen írnok, semmire sem jó Momik.”

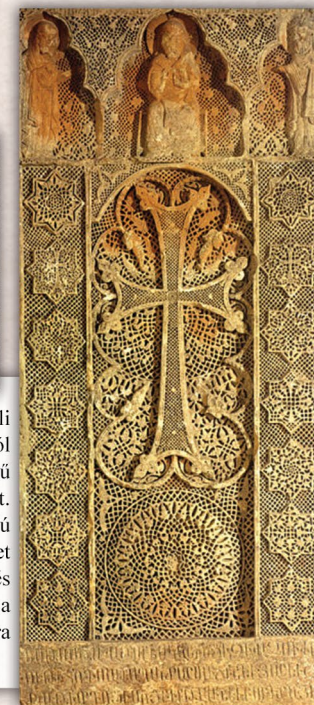

Momik hacskarjainak kompozíciója, többretegű térbeli megjelenése, tökéletes geometrikus és növényi mintákból összefonódó csipkészerű ornamentikája, valamint élethű emberábrázolása mutatja mesteri szintű művészetét. Műveinek további mélységet adott azzal, hogy nagyvonalú kihajló felső párkányt faragott, így alakítva a lapos követ térbeli művé. Díszítő faragványai oly finom tervezésűek és kivitelezésűek, mintha csillogó fonalból lennének szöve, a fény és a sötét játékaival ámitva el a hívót. A szemlélő számára úgy tűnik, mintha áttört fátyol borítaná őket.

Mindössze négy Momik által illusztrált kézirat maradt fenn, egy 1283-1284-es gyűjtemény, egy 1283-as, 1292-es valamint egy 1302-es evangélium. Momik hosszú ideig dolgozott Kilikiában és átvette a helyi művészek stílusát, majd visszatérve Örményországba munkájával inspirálta a miniatúr festészet egy új irányzatának fejlődését.

Momik miniatúrai figyelemre méltóan harmonikusan alkalmazzák a színeket. A sajátos színmegoldások segítik a főszereplők – például Mária lila fátyla és József kék kabátja – biztos beazonosítását.

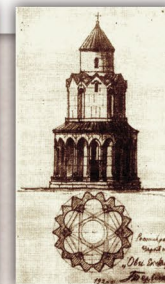

Diszítések, szimbolumok

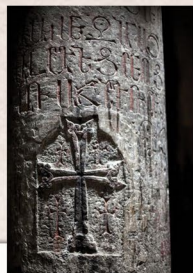
Az egyházi épületek kívülről és belülről is díszítve lettek, korszakonként változó stílusban, témákkal és mennyiségben. A templomok falába nem csupán díszesen faragott hacskarakat építettek be, hanem magukat a falakat is díszítették faragásokkal, de díszesek voltak az ajtó- és ablakkeretek és oszlopok is. Az ornamentikán kívül fontos szövegek is kaptak helyet ezeken a felületeken.

A korai örmények azt hitték, hogy a hatágú csillag szimbólum mágikus erővel bír, és beépítették az építészetbe, a csillagászatba, a szakrális művészetbe és a könyvek díszítésébe is. Erről tanúskodik a hatágú csillag formájú örmény templomok száma, a hexagramok használata a kupola alátámasztására, vagy egyszerűen csak szent dekorációként, amely varázsbűbájként védi az egyházat. A legrégebbi ismert hatágú csillagábrázolást, egy tör nyelét, az ashtaraki „Nerkin Naver” sírdombban tárták fel és Kr. e. 3. évezredre datálják.

Kezdetben az V-VI. századi örmény bazilikák falára még egyforma karhosszúságú kereszteket faragtak, de hamarosan kialakult a jellegzetes örmény szárnyas kereszt, ahol alsó szár általában csak valamivel hosszabb, mint a karok és a teteje, és mind a négy tagnak jellegzetes dupla hegye van.

Az épületek falán látható feliratok lehetnek vallásos idézetek, megnevezhetik, hogy kinek a dicsőségére építették az épületet, az építető, az adományozó de néha még az építőmester neve is szerepelhet. Folyóírással, összevont betűkkel írtak/faragtak a falakra. Számos esetben kifejezések rövidítései, kezdőbetűit vészték csak fel, vagy a kifejezés magánhangzóiból kihagytak, más helyeken ligatúrákba tömörítve a betűket takaróskodtak a hellyel. Volt mester, aki egész kifejezéseket vagy a kezdőbetűket sűrített egy-egy díszes monogramba. A betűk néha nem is szavakat adnak ki, hanem az építés dátumát jelzik (az örmény ABC betűinek számértéke is van).

Az örökkévalóság kereke valószínűleg a legikonikusabb örmény szimbólum, és az örmény nép nemzeti identitásának szimbólumává vált. Az örmények többféleképpen ábrázolták, önmagában és hatágú csillag közepébe helyezve is. Az örmény építészet egyik leggyakoribb szimbóluma, hacskarakra és templomok falára faragták, kódexek lapjaira festették. A középkori örmény kultúrában az örökkévalóság jele az örök égi élet fogalmát szimbolizálta. Maga a jel még pogány időkben alakult ki, jelentése a nap volt, de a kora keresztény gondolkodás ezt tökéletesen át tudta alakítani az örökkévalóság és isteni létezés megjelenítésére.

Az ajtónyílások és ablakok köré díszítő szalagokat faragtak, de figurális domborművek is vannak. A falakon kívül és belül megjelennek szentek alakjai, a templom névadója, létező és mitikus állatok és néha az épület építetője is.

Felhasznált források

Muradian Norair: **Khatchkar**

Khachik A. Harutyunyan: **Historical and Cultural Heritage of Armenia**, “Scientific Research Center of Historical and Cultural Heritage” SNCO

Örményország Kincsei - Titkok az Ararátról, Károlyi Palota Kulturális Központ

Jean-Michel Thierry: **Armenian Art**, Harry N. Abrams, Inc., Publishers, New York

Online források:

<https://cah.fresnostate.edu/armenianstudies/resources/artsofarmenia/architecture.html>

<https://cah.fresnostate.edu/armenianstudies/resources/artsofarmenia/sculpture.html>

<https://www.facebook.com/HyeRevitArchitect>

https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_architecture

https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_art

https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_church_architecture

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kacskar>

https://hu.wikipedia.org/wiki/Noravank_kolostor

<https://festival.si.edu/2018/armenia/handmade/khachkar>

<https://theculturetrip.com/europe/armenia/articles/the-khachkar-a-cornerstone-of-armenian-identity/>

